

Gondolatok a magyarországi németek kitelepítéséről

Hetven évvel ezelőtt, 1946. január 19-én indult meg Budaörsről a kitelepített németeket szállító első transzport. Ezzel vette kezdetét a csaknem félmillió magyarországi németesség egy részének deportálása. A kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazásával több mint száznyolcvanezer hazai németet hurcoltak el szülőföldjéről és fosztottak meg vagyonától.

Az első világháborút lezáró békeszerződések következményeként Európa több térségében minden korábbinál markánsabban jelent meg a nemzetiségi kérdés. A Párizs környéki és washingtoni békerendszer kötelezte az újonnan létrejött, vagy éppen területükben megváltozott államokat a határaikon belül élő nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására, s az ezeket szavatoló előírások betartásának nemzetközi ellenőrzését a Népszövetségre bízta. A gyakorlat azonban az volt, hogy számos ország – így például a hazánkat körülvevő kisantant államok – nemhogy védték, de – hol direkt, hol indirekt eszközökkel – kifejezetten támadták és korlátozták kisebbségeiket.

Ezzel párhuzamosan a közép-európai államokban mind a politikai, mind a tudományos élet bizonyos köreinek az érdeklődése egyre inkább a nemzeti/nemzetiségi minoritások felé fordult. A német tudományosság például az 1920-as évektől kezdve számos diszciplína mentén – a nyelvtudománytól a történelmen keresztül a szociológiáig – vizsgálta a Németországon kívül kisebbségben élő németek világát. A náciizmus hatalomra kerülését követően, a harmincas évek közepétől egyre inkább politikai pressziót is igyekezett kifejteni a hitleri Németország a „népi németesgre”. Ez eleinte kimerült a kommunikációs és agitációs tevékenységben, hogy aztán később a második világháború idején határozottan artikuláljon a kisebbségi sorban élő német közösségek „ötödik hadosztály” jellegének hangsúlyozásában. Erre a folyamatra jó példa – mint Tilkovszky Loránt és Spannenberg Norbert kutatásából tudjuk – a Basch Ferenc vezette Volksbund (Magyarországi Németek Népi Szövetsége: Volksbund der Deutschen in Ungarn) tevékenysége, amely kulturális és kisebbségi emancipációs egyesületi gyökerein túlneve nem a hazai németesség, hanem kifejezetten a Harmadik Birodalom érdekeinek a képviselőjévé vált. A Volksbundban megfigyelhető nemzetiszocialista befolyás ellensúlyozására jött létre a magyarországi németek alternatív szervezete, a Hűségmozgalom (Hűséggel a Hazához: Mit Treue zum Vaterland). A Volksbund a magyarországi németek mintegy harmincöt-negyven százalékát tömörítette, míg a Hűségmozgalomhoz hét-nyolc százalékuk csatlakozott.

A magyarországi németesség a trianoni Magyarország legnagyobb létszámú kisebbsége volt. 1920-ban valamivel több mint 550 ezer fő vallotta magát német anyanyelvűnek, ami hazánk akkori lakosságának csaknem hét százalékát tette ki. Az 1941. évi népszámlálásnak – amelyet az akkor a Felvidék déli sávjával, a Kárpátaljával, Észak-Erdéllyel és a Délvidék egy részével megnagyobbodott területű magyar államban készítettek – a trianoni határok közé vetített adatai szerint 303 ezer fő volt német nemzetiségű és 477 ezer fő német anyanyelvű. A két szám közötti eltérés jelzi, hogy a hazai német anyanyelvű népesség jelentős része (mintegy egyharmada) magyar nemzetiségűnek tartotta – és hivatalos összeíráskor annak is vallotta – magát. A második világháború folyamán számos magyarországi német állt német haderő, elsősorban a Waffen-SS kötelékébe: kisebb részük előbb önkéntes alapon, később a többségük pedig – hazánk német megszállása után – sorozás útján.

A magyarországi németek száma a világháború befejeztével három hullámban fogyatkozott meg. Először 1944 végén és 1945 elején a szovjet Vörös Hadsereg Magyarországra való benyomulása elől a német megszállók által szervezett evakuálás keretében távozott sok német. Ezt követően a szovjet csapatok az elsősorban a polgári lakosság köréből kikerülő málenkij robotra hurcoltak között nagyszámú németet vittek el (s rajtuk kívül a Szovjetunióban lévő hadifoglyok között is volt magyarországi német). Végül pedig 1946 januárjában állami koordinálással megkezdődött a kitelepítés, amelynek történetéről mások mellett Fehér István, Zielbauer György, Zinner Tibor és Tóth Ágnes írt alapvető fontosságú, tényföltáró és összegző igényű könyveket.

A háborúban győztes mindhárom – az amerikai, a brit és a szovjet – nagyhatalom egyetértett abban, hogy a közép- és kelet-európai németek áttelepítendőek Németország területére (pontosabban annak valamelyik megszállási övezetébe). A szövetségeseknek az 1945. augusztusi potsdami értekezleten is jóváhagyott ezen elképzelése gyakorlati megvalósításának eszköze volt – a megszállt Magyarország főbb politikai eseményeit irányító Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése nyomán – a 1945 decemberének végén kiadott 12.330/1945. számú miniszterelnöki rendelet, amely kimondta a következőket: „*Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmá-*

val német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.” A rendelkezés alól – elvileg – mentesülhettek azok, „akik bár német anyanyelvűeknek, de magyar nemzetiségűeknek vallották magukat, ha hitelt érdemlően igazolják, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek”. Fontos kitétele volt a jogszabálynak, hogy az „áttelepülésre kötelezett személyeknek – tekintet nélkül arra, hogy az ország területén vagy azon kívül tartózkodnak – minden ingó és ingatlan vagyonát a jelen rendelet hatálya lépése napjától kezdődően zár alá vettnek kell tekinteni, a tulajdonos (birtokos) abból semmit el nem idegeníthet és azt meg sem terhelheti”.

A magyarországi baloldali pártok örömmel fogadták a németek kitelepítését. A kommunisták kifejezetten sürgették, de a nemzeti parasztpártiak is várták, mivel a szegényparaszti rétegnek a földhöz jutását remélték a németek tulajdonának elvételétől és újbóli elosztásától. A szociáldemokraták ambivalens módon álltak a németkérdéshez, hiszen az 1890 óta működő szervezetben számos német származású tag volt, s közülük több személy töltött be fontos pártfunkciót. A kitelepítés és a kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazása ellen tiltakozott Kéthly Anna szociáldemokrata politikus. A történelmi egyházak vezetői közül Mindszenty József bíboros és Kapi Béla evangélikus püspök bírálta határozottan a kitelepítési folyamatokat.

A Magyar Kommunista Párt álláspontját jól mutatja Szegeden megjelenő lapja, a *Délmagyarország* 1946. május 10-i számában a Csanád vármegyei németek kitelepítésének kapcsán megfogalmazott vélemény, amely szerint „a demokráciának legszívósabb ellenségei távoznak ezzel az országból és a nemzet legsötétebb mérgezőitől szabadul meg”.

Jelen sorok írója hosszasan tanulmányozta a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában a Csanád vármegyei – almáskamarási, kübekházi és újszentiváni – németek kitelepítésének dokumentumait, amelyek közül említést érdemel Schreiber József – a szociáldemokrata párt almáskamarási elnöke – tájékoztatója, amely szerint „a sváb származásúak összeszedése alkalmával az oroszok kimonodottan baloldali, de sváb származású egyéneket elvittek, míg a községben még mindig vannak Volksbund-tagok”. Látszik tehát, hogy mind a málenkij robotra hurcoláskor, mind később a kitelepítéskor a nemzetiségi hovatartozás számított, semmint a politikai meggyőződés vagy tevékenység. Mindezek mellett nem volt elhanyagolható szempont a gazdasági megfontolás sem, vagyis hogy a módosabb németek gazdák földjeit, házait, termelőeszközeit meg akarták szerezni. Reibel Mihály – a Gyula melletti németek lakta Elek katolikus plébánosa – egyik beadványában megfogalmazta, hogy „ma elegendő, ha valakinek szép háza vagy gazdasága van, hogy a vagyonából kiforgassák”, azaz kitelepítsék.

A németek kitelepítésének Csanád vármegyei eseményeit Páll Endre alispán 1946. május 8-án kelt április havi jelentésében foglalta össze: „A hónap folyamán – írta a csanádi alispán – megtörtént Almáskamarás német ajkú lakosságának kitelepítése is. A kitelepítést és a benépesítést nem a helyi közigazgatás, hanem a népgondozó hivatal különböző bizottságai intézték. A községben egyszerre három-négy bizottság is működött. A különböző bizottságok között a lakosság természetesen különbséget tenni nem tudott és ezért az elkövetett és vélt sérelmek miatt nem annál a bizottságnál emeltek panaszt, mely az orvoslásra hivatott lett volna. Ennek folytán legnagyobb részben orvosolatlanok maradtak. Elek község elcsatolása következtében vármegyénkben három községet érdekel közelebről a németek kitelepítése. Újszentivánra és Kübekházára május hónapban kerül sor és remélem, hogy ezekben a községekben nagyobb körülményekkel és a nemzeti vagyon nagyobb védelmével fognak eljáráni, mint ahogy Almáskamaráson történt. Almáskamaráson ugyanis a baromfi, a méhcsaládok nagy része a gondozás hiánya miatt elpusztult. Az újonnan betelepítettek nagy része a leltárban fel nem vett ingóságokat összeszedve, eltávozott. Egyesek a lezárt lakásokba erőszakkal hatoltak be s az összeszedett ingóságokkal a kerteken keresztül távoztak. Főispán Úr, amint a fent említett dolgokról tudomást szerzett, azonnal felhívta a rendőrséget, hogy a közelebbi fosztogatást akadályozza meg. És személyesen is kint járt helyettesemmel a rend helyreállítása érdekében. Józan és munkás emberek betelepítésével lehet csak megakadályozni a további pusztulást.”

Az 1946. május 31-én megfogalmazott május havi jelentésében a következőket írta Páll Endre csanádi alispán: „Május hónapban megtörtént a torontáli járási németek kitelepítése is. Újszentiván és Kübekháza községekben éltek nagyobb tömegben a németek, míg Szőreg községben csak néhány család volt érdekelve. A kitelepítés lebonyolítására közel háromszázhusz személy érkezett Újszentivánra, mely a munkát öt nap alatt elvégezte. Sajnos a községek lakossága megfélemléssel saját magáról a kitelepítés előtt és alatt valóságos hadizsákmánynak tekintette a kitelepítettek ingóságait és a nemzeti vagyonban igen súlyos károkat okozott. Maguk ellen a kitelepítő bizottságok ellen is több panasz hangzott el, ezeket a panaszokat illetékes helyre továbbítottuk.”

Az 1946 januárjában kezdődött kitelepítések keretében – amelyeket állami szervek a Népgondozó Hivatal irányított – az első évben mintegy százhuszezer embert, 1947–48 folyamán további ötvenezer személyt telepítettek át. A háború előtt csaknem félmillió magyarországi német kisebbség létszáma több mint kétszáz ezerrel csökkent (a kitelepítettek számát mintegy száznyolcvanezerre teszi a történeti kutatás), de számarányainál lényegesen nagyobb gazdasági veszteséget szenvedett. Már 1946-tól kezdve sokan hazaszöktek. Tóth Ágnes kutatásaiból ismert, hogy az elfogott visszaszöktek a következőkkel indokolták döntésüket: a „magyar vagyok”, „magyarnak érzem magam” hivatkozás mellett szinte minden esetben elhangzott, hogy az illető nem volt a Volksbund tagja, s az 1941. évi népszámláláskor ugyan német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát („*tévesen lettem a kitelepítési listára írva*”).

A kitelepítések után a magyar politikai vezetés a német nemzetiséggel igen keményen bánt – ellentétben a szlovák és délszláv kisebbségekkel. A kollektív megbélyegzés, az üldöztetés és a kitelepítés következtében a magyarországi németiség elveszítette – vagy legalábbis nyilvánosság előtt nem vállal(hat)ta föl – német identitását. Ennek bizonyítéka, hogy az 1949. évi népszámláláskor már csak két és fél ezren vallották magukat német nemzetiségűnek, míg mintegy huszonkétezen német anyanyelvűnek (valójában a számuk kétszáz ezer körüli lehetett). 1950 tavaszától lehetővé vált, hogy az annak idején kitelepítettek visszatérjenek és magyar állampolgárságukat visszanyerjék. Akkor már – a Rákosi-korszakban – nem sokan éltek vele...

Miklós Péter

Felhasznált levéltári források és irodalom. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár: Csanád vármegye közigazgatási bizottságának iratai. XXI. 9. 4. doboz 57/1947. (Páll Endre alispán jelentése) és Csanád Vármegyei Nemzeti Bizottság iratai. Általános iratok. XVII. 1. 4. doboz Jegyzőkönyvek, 1945. július 12. (Schreier József tájékoztatása az almáskamarási helyzetről); A Délmagyarország 1946. május 10-i száma; *Bank Barbara–Óze Sándor*: A „német ügy”. 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalókiig. Budapest–München–Backnang, 2005; *Bellér Béla*: A magyarországi németek rövid története. Budapest, 1981; *Fehér István*: A magyarországi németek kitelepítése. 1945–1950. Budapest, 1988; *Krisch András*: A soproni németek kitelepítése. 1946. Sopron, 2006; *Láng Beáta*: A dorogi németek kitelepítése 1947-ben. Dorog, 1997; *Miklós Péter*: A Csanád vármegyei németiség kitelepítéséről. Délvidéki Szemle 2014. 2. sz. 86–95.; *Spannenberg Norbert*: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. 1938–1944. Budapest, 2005; *T. Molnár Gizella*: Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna–Tisza közén a második világháború után. Szeged, 2005; *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország. 1938–1945. Budapest, 1978; *Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. Kecskemét, 1993; *Tóth Ágnes*: Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Budapest, 2008; *Zielbauer György*: Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből. 1945–1949. Budapest 1989; *Zielbauer György*: A magyarországi németiség nehéz évtizede. 1945–1955. Szombathely–Vép, 1990; *Zinner Tibor*: A magyarországi németek kitelepítése. Budapest, 2004.

„Visszaszöktek” című könyvről

„Százszor földobnál, én visszaszállnék,
Százszor is, végül is.”

(Ady Endre: A föl-földobott kő)

Az 1946-os „sváb” kitelepítésekről sok könyv, tanulmány, memoár született az elmúlt évtizedekben, de ezekben alig esik szó azokról az emberekről, akik Németországból visszaszöktek szülőházjukba, Magyarországra. Pedig, például a Szigetújfaluból kitelepített 800 személyből 64 visszaszökött. Róluk és különös tettükről szól ez a könyv (*Visszaszöktek. In memoriam szigetújfalusi svábság*. Noran Libro, Budapest, 2016). Többségük már nem él, s megpróbáltatásaik, merész döntésük, kalandos hazaszökésük és itthoni bujkálásuk, megaláztatásaik történetét magukkal vitték a sírba. Azok beszélnek ebben a könyvben, akik még élnek a visszaszöktek közül, valamennyien 80–90 év körüliek, akkor – majd’ hetven éve – pedig gyerekek vagy egészen fiatal felnőttek voltak. Elmondják kitelepítésük, ottani „testvéri” fogadtatásuk történetét, és azt, hogyan döntötték el, hogy visszaszökjek: mik voltak döntésük fő motívumai, hogyan tervezték – vagy nem tervezték – meg a hazajövetelt, hogy viszonyult hozzájuk a visszaúton a lakosság, a hatóság, s az elfogások, táborba zárások, a magyar határról való többszörös visszatoloncolásuk után miért indultak neki az útnak negyedszer-ötödször-hatodszor is.

Elmondják, a sok viszontagság után végül hogy jutottak haza, s itt hogyan fogadták őket – a rokonok, a hatóságok, s a házaikba költözött betelepítettek. Minthogy a kitelepítéskor még nem, de később